

ЕКОЛОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Роль екологічної позиції суб'єкта в подоланні проблем, викликаних глобальними екологічними змінами

✉ **Кряж Ірина Володимирівна**

доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри прикладної психології
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи 6, Харків, 61162, Україна
<http://orcid.org/0000-0002-9616-5891>
e-mail: ikryazh@karazin.ua

✉ **Басва Каріна Олегівна**

аспірантка факультету психології, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи 6, Харків, 61022, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-4840-3808>
e-mail: baieva.karina@gmail.com

В статті розглядаються чинники, що впливають на вибір конструктивних чи деструктивних форм відповіді на глобальні екологічні проблеми. Встановлено, що екологічна позиція впливає на вибір суб'єктом як проблемно-орієнтованих, так і емоційно-орієнтованих стратегій, що дозволяють впоратися зі стресовими екологічними умовами. Домінування біоцентричних переконань, послаблює (й навпаки, орієнтація на гроші – посилює) применшення глобальних екологічних проблем та заперечення вини, й опосередковано через них сприяє вибору стратегії рішення проблем. Разом з тим, посилення біоцентричної орієнтації також безпосередньо підвищує ймовірність вибору проблемного копіngu. Саме проблемний копінг, у порівнянні з іншими, є вирішальним для проекологічної поведінки у побуті, й саме через нього здійснюється опосередкований вплив депроблемного копіngu. Тобто, применшення екологічних проблем та заперечення своєї провини заважають обранню стратегії на вирішення проблеми, тим самим – послаблюють проекологічну поведінку у побуті. При цьому прямий вплив екологічної позиції на поведінку хоча й фіксується, але є дуже слабким.

Ключові слова: екологічна позиція; світогляд; установки; копінг; стрес; екологічний стрес; біосферні та фінансово-економічні смисли.

Постановка проблеми. Швидкі антропогенні зміни в біосфері нашої планети становлять реальну загрозу для сучасного людства. Все частіше звучать застереження на кітталт висловлювання Генерального секретаря ООН А. Гутерреша про те, що це століття може виявитися останнім для людства (<https://news.un.org/ru/story/2020/10/1388012>).

Значна кількість людей вже безпосередньо відчула на себе наслідки кліматичних змін, особливо ті, що стали жертвами екологічного лиха. Але, навіть якщо людина ще не помічає екологічних змін, не відчуває їх прямого впливу на своє повсякденне життя, інформація про екологічні загрози, різного роду негативні екологічні прогнози самі по собі можуть виступати чинниками екологічного стресу. Від того, якими є відповіді на екологічні загрози, які стратегії подолання екологічного стресу обираються, чи приводять ці стратегії до екозбережувальних дій або підтримують екоруйнування, – від цього залежать шанси людства на збереження себе як біологічного виду. Тому актуальним є вивчення чинників, які обумовлюють здатність людини надати адекватну відповідь на екологічні загрози, навіть ще до того, як вона відчує саме на собі їх безпосередній негативний вплив. Дана стаття присвячена тому,

яку роль може відігравати екологічна позиція у виборі способів подолання екологічного стресу та їх втілення в повсякденній поведінці.

Обґрунтування проблеми. Екологічний стрес може пов'язуватися як з безпосереднім впливом на організм шкідливих екологічних чинників, з подальшим виснаженням адаптаційних ресурсів організму, так й з усвідомленням екологічних загроз, спричинених проживанням в екологічно забрудненій місцевості (за: Василенко, 2015). В останньому випадку йдеться про психологічний стрес, викликаний діючим або очікуваним негативним впливом екстремальних екологічних умов на здоров'я (Барковская, Назарова 2014; Василенко 2015; Долгова, Василенко, 2016; Wong, 1993). В обох підходах екологічний стрес асоціюється, перш за все, з екологічним забрудненням, із шкодою здоров'ю.

З огляду на роботи Р. Лазаруса, Р. Лонье, С. Фолкмана (Lazarus & Folkman, 1984; Lazarus & Launier, 1978), ми розглядаємо екологічний стрес більш широко – як реакцію людини на зміни в екологічному оточенні, що порушують її спосіб життя й становлять загрозу безпосередньо самій людині та/або тому, що вона цінує, з чим пов'язані її життєві смисли. Це означає, що, якщо людина усвідомлює свою належність природному

світу, має позитивний досвід взаємодії з природою, відчуває зв'язок з природним оточенням, тоді стресором може бути й сприйнята небезпека природі. Як й будь-які стресові обставини, екологічний стрес буде «запускати» копінг-стратегії особистості (Бодров, 2006; Моховиков, Дыхне, 2006; Carver, 2013). Ефективне використання копінг-ресурсів, вибір конструктивних стратегій для подолання екологічних стресорів пов'язані з розпізнаванням стресора, оцінкою ситуації, почуттям порушення цілісності, рівнем екологічного стресу, які знаходяться під впливом багатьох чинників (Аббков, Перре, 2004; Бодров, 2006; Carver, 2013; Narju-Autti, 2013). У наших попередніх дослідженнях (Кряж, Басва, 2016; Кряж, 2017) розглядалися зв'язки копінг-стратегій з екологічною стурбованістю, локусом контролю, самоефективністю, а також з проекологічною поведінкою. У фокусі цієї роботи знаходиться екологічна позиція особистості та її роль у тому, якою буде відповідь суб'єкта на екологічні виклики.

Згідно І.В. Кряж, екологічна позиція визначається тим, що саме людина сприймає та оцінює як справжнє джерело свого життєвого ресурсу: біосферу / екологічні системи або фінансово-економічну систему, регульовану через товарно-грошові відношення (Кряж, 2013; Кряж, 2013а). Така світоглядна позиція, що розкриває ставлення до екологічної дійсності й обумовлює сприйняття екологічних змін, може бути розглянута через співвідношення біосферних і фінансово-економічних («грошових») установок на сприйняття екологічних загроз (Кряж, 2012, 2013, 2013б). Ми вважаємо, що саме через оцінку екологічної ситуації екологічна позиція впливає на вибір способу подолання екологічного стресу, адже копінг може бути розглянутий як «різноманітні засоби, якими люди відповідають на сприйняття несприятливих обставин, на саме оцінювання загрози або шкоди / втрати» (Carver, 2013).

В низці досліджень було продемонстровано вирішальну роль екологічної позиції в смисловій регуляції екологічно значущої поведінки, як в побуті, так й в контексті взаємодії з природним оточенням (Кряж, 2013, 2013а), однак проблема екологічного стресу та вибору копінг-стратегій при цьому залишалася осторонь.

З іншого боку, є певні прогалини в розумінні того, які саме особистісні чинники відіграють ключову роль у виборі копінг-стратегій у відповідь на екологічні загрози. Для вивчення копінг-стратегій, релевантних саме глобальним екологічним змінам, розроблені окремі методики,

такі як CGEP – шкала стратегій подолання глобальних екологічних змін (Homburg, Stolberg, & Wagner, 2007) або методика подолання глобальних кліматичних змін (Ojala, 2012), які дозволяють дослідити різні проблемно-орієнтовані та емоційно-орієнтовані (депроблемні) копінгі. Однак основна увага дослідників спрямовувалася не на регуляцію вибору копінг-стратегій, а на зв'язки останніх з екологічно значущою поведінкою та/або з суб'єктивним благополуччям.

Мабуть, найбільш глибокою розробкою проблеми екологічної копінг-поведінки залишається модель подолання кліматичних змін, розроблена цільовою групою АПА (<http://www.apa.org/science/about/publications/climate-change.aspx>, 2011). Ця модель враховує психологічні процеси, задіяні у подоланні глобальних екологічних загроз: оцінка загрози, оцінка можливостей впоратися, процеси атрибуції, афективні відповіді, мотиваційні процеси, які разом «запускають» певні копінг-відповіді, після чого отримується зворотний зв'язок. Однак поза межами цієї моделі залишається цілісна особистість як системне утворення, визначальне для процесів осмислення та оцінки екологічної дійсності. Спираючись на концепцію смислової регуляції екологічно релевантної поведінки (Кряж, 2013, 2013б), ми вважаємо, що вирішальну роль в цих процесах відіграє екологічна позиція. Це дає підстави для гіпотез про характер впливу екологічної позиції на копінг-стратегії.

Домінування біосферних смислів в оцінці глобальних екологічних змін забезпечує ставлення суб'єкта до цих змін як до життєво важливих, актуальних, при цьому природа сприймається як самоцінний ресурс для життєдіяльності, який має бути збереженим. Також для суб'єктів з біосферною позицією притаманне розширення меж своєї інгрупи до біологічних спільнот (Басва, 2019). Тому очікується, що, навіть не відчуваючи шкідливі впливи на собі особисто, суб'єкти з домінуванням біосферних смислів, у відповідь на глобальні екологічні зміни, що супроводжуються руйнуванням природного світу, будуть використовувати проблемно-орієнтовані копінг-стратегії. При домінуванні фінансово-економічних («грошових») смислів, гроші сприймаються як гарантія рішення екологічних проблем, а природне оточення перетворюється на засіб для отримання грошей. Тому признання екологічних загроз може породжувати когнітивний дисонанс між ухваленням екоруйнівних, але прибуткових способів дій та необхідністю екозбереження. Можна очікувати, що для усунення цього

дисонансу суб'єкт буде використовувати депроблемні – емоційно-орієнтовані копінг-стратегії, зокрема применшення проблеми та заперечення провини.

Відкритим питанням залишається характер зв'язків екологічної позиції та копінг-стратегій з проекологічною поведінкою в побуті, яка може бути формою реалізації копінг-стратегії або проявом екологічної позиції, але також може залежати від багатьох інших чинників – зовнішніх й внутрішніх (Stern, 2000).

Метою нашого дослідження стало вивчення ролі екологічної позиції в виборі способів подолання проблем, викликаних глобальними екологічними змінами. Аналіз даних проводив в два етапи: 1) вивчення взаємозв'язків показників екологічної позиції та способів подолання екологічних загроз; 2) розробка та перевірка моделей впливу екологічної позиції на способи подолання екологічних загроз.

Методи дослідження. Для вивчення екологічної позиції був використаний опитувальник екологічних установок «ЕкО 30» (Кряж, 2013), спрямований на дослідження установок по відношенню до проблеми глобальних екологічних змін (30 тверджень).

Для вивчення депроблемних та проблемно-орієнтованих способів подолання екологічних загроз були використані шкали методик Номбург, Stolberg, & Wagner (2007) з вивчення стратегій подолання стресу, обумовленого глобальними екологічними проблемами, шкали модифікованого опитувальника «Копінг-стратегії у відповідь на кліматичні зміни» Ojala M. (2012) (замість «кліматичних змін» в твердженнях опитувальника йшлося про «екологічні зміни») та опитувальник-самозвіт проекологічної поведінки в побуті з шести тверджень, розроблений на підґрунті опитувальника Casey & Scott (2006).

У межах даної статті будуть розглянуті такі установки, як біоцентризм (α Кронбаха 0,63),

«Гроші» (фінансово-економічні пріоритети) (α Кронбаха 0,67), показники екологічних копінг-стратегій «Рішення проблем» (α Кронбаха 0,84); «Заперечення провини» (α Кронбаха 0,67); «Применшення проблеми» (α Кронбаха 0,71) та показник проекологічної поведінки в побуті (α Кронбаха 0,75). Розподіл даних за всіма показниками різниться від нормального.

Для аналізу даних були використані такі математичні методи: коефіцієнт рангової кореляції Спірмена; множинний регресійний аналіз; моделювання структурними рівняннями з використанням методу ADFG, який не є чутливим до відхилень від нормального розподілу. Статистична обробка проводилася за допомогою програмного пакету STATISTICA 7.

В дослідженні взяли участь 293 осіб (215 жінок і 78 чоловіків): 73 студентів-магістрантів факультету психології ХНУ ім. В.Н. Каразіна (середній вік – 24,4 років); 120 осіб – випадково обрані респонденти (середній вік – 28,5 років); 100 – особи, задіяні в діяльності екологічної організації Kharkiv Zero Waste (середній вік – 28,3 років); 56 осіб, які слідкують за новинами сторінки Kharkiv Zero Waste в соцмережах (середній вік – 30,3 років).

Результати дослідження

Взаємозв'язки показників екологічної позиції та способів подолання екологічних загроз

Результати кореляційного аналізу (табл.1) показали, що, по-перше, показники екологічної позиції – змінні «Біоцентризм» та «Гроші» (фінансово-економічні пріоритети) закономірно мають негативний взаємозв'язок ($\rho = -0,50$, $p < 0,01$). По-друге, показники депроблемного копінгу «Заперечення провини» та «Применшення проблеми» негативно взаємозв'язані з установкою «Біоцентризм» ($\rho = -0,43$, $p < 0,01$ і $\rho = -0,50$, $p < 0,01$) та позитивно з установкою «Гроші» ($\rho = 0,36$, $p < 0,01$; $\rho = 0,58$, $p < 0,01$).

Таблиця 1. Результати кореляційного аналізу

<i>Змінні</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
<i>1 «Біоцентризм»</i>	-				
<i>2 «Гроші»</i>	-,50	-			
<i>3 «Заперечення провини»</i>	-,43	,36	-		
<i>4 «Применшення проблеми».</i>	-,50	,58	,43	-	
<i>5 «Рішення проблем»</i>	,39	-,50	-,40	-,64	-
<i>6 «Проекологічна поведінка в побуті»</i>	,31	-,36	-,23	-,42	,57

Примітка: Всі кореляції значимі на рівні $p < 0,0001$.

По-третє – показник проекологічної поведінки в побуті позитивно пов'язаний з біоцентризмом й копінг-стратегією «Рішення проблем» ($\rho = 0,57$,

$p < 0,01$ і $\rho = 0,31$, $p < 0,01$), негативно – з установкою «Гроші» ($\rho = -0,36$, $p < 0,01$) й копінг-стратегіями «Заперечення провини» ($\rho = -0,23$, $p < 0,01$) та

«Применшення проблеми» ($\rho = -0,42$, $p < 0,01$). Також встановлені значущі кореляції між трьома копінг-стратегіями, найбільш тісний зв'язок, й найміцніший з виявлених в цьому кореляційному аналізі, – між рішенням проблем та запереченням проблем ($\rho = -0,64$, $p < 0,0001$).

Результати кореляційного аналізу підтверджують, що установка на гроші при оцінці екологічних проблем негативно пов'язана з діями, які дозволяють зменшити людський тиск на екосистеми та є кроком на шляху зниження екологічних загроз, та позитивно – з діями, які дозволяють відсторонитися від екологічних проблем. Одночасно, біоцентризм протистоїть депроблемному копінгу й підтримує дії з вирішення екологічних проблем. Як й очікувалося, установка на гроші та біоцентризм негативно пов'язані одна з одною, що є емпіричним підґрунтям для розгляду їх у подальшому аналізі як маніфестацій латентної змінної – екологічної позиції особистості.

Таблиця 2. Результати регресійного аналізу

Предиктори	Залежні змінні			
	Заперечення провини	Применшення проблеми	Рішення проблем	Проекологічна поведінка в побуті
Біоцентризм (β)	,25**	-,47**	,18*	,16*
«Гроші» (β)	,44**	,26**	-0,40**	-,30**
<i>F</i>	89,34	140,7	54,98	29,87
<i>Adjusted R²</i>	,38**	,49**	27**	17**

Примітка: β =beta-коефіцієнт; * = $p < 0,01$; ** = $p < 0,001$.

За результатами регресійного аналізу, обидві установки є значущими предикторами для трьох досліджуваних екологічних копінг-стратегій, а також для проєкологічної поведінки в побуті, пояснюючі від 17% (для поведінки) до 49% (для копінгу применшення проблем) загальної дисперсії. Звернемо увагу на те, що депроблемні стратегії – применшення проблеми та заперечення провини – краще пояснюються біоцентричною та грошовою установкою, ніж способи подолання проблем, до яких окрім стратегії вирішення проблем можна віднести також проєкологічні буденні дії.

З метою перевірити гіпотезу щодо впливу екологічної позиції на вибір депроблемних і проблемно-орієнтованих способів дії у відповідь на екологічні загрози було побудовано та перевірено кілька структурних моделей.

Будуючи моделі, ми намагалися не лише перевірити гіпотезу про залежність екологічного копінгу від екологічної позиції, але й з'ясувати місце копінг-стратегій у регуляції проєкологічної поведінки. Напрямок нашого наукового пошуку задавався взаємопов'язаними питаннями: Чи є

Отримані результати узгоджуються з результатами інших досліджень, присвячених вивченню зв'язку екологічних установок та проєкологічної поведінки (Кряж, 2012; Neugebauer, 2004; Niaura, 2013). Також варто зазначити, що наведені результати узгоджуються з попереднім дослідженням другого автора цієї статті, в якому виявлений позитивний зв'язок «Біоцентризму» та негативний зв'язок установки «Гроші» з копінг-стратегією «Применшення проблеми зміни клімату» (Баєва, 2017).

Вплив екологічної позиції на способи подолання екологічних загроз

Для перевірки гіпотези щодо впливу екологічної позиції на стратегії, використовувані для подолання стресогенної дії екологічних загроз, були перевірені регресійні моделі з двома предикторами – біоцентризмом та установкою на гроші як на спосіб вирішення екологічних проблем (табл. 2).

вплив екологічної позиції на поведінку прямим або опосередкованим копінг-стратегіями? Чи кожна з розглянутих нами трьох копінг-стратегій є медіатором між екологічною позицією та поведінкою? Якщо таке опосередкування присутнє, є воно повним чи частковим?

Першим кроком стала побудова двох моделей – з прямим впливом екологічної позиції на чотири маніфестні змінні (три копінг-стратегії та проєкологічна поведінка) та з впливом екологічної позиції на проєкологічну поведінку, який опосередкований одночасно трьома копінг-стратегіями (рис.1 та 2).

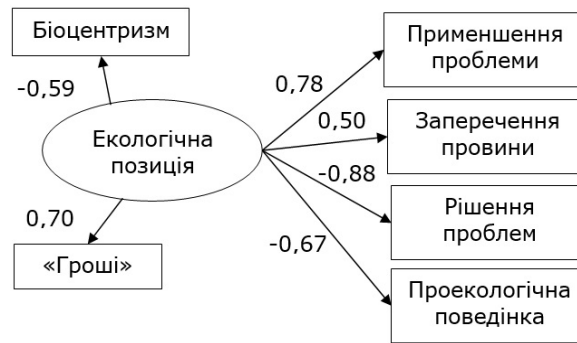
Перша модель, хоча й всі відображені в ній зв'язки виявилися статистично значущими, отримала дуже низькі показники придатності (окрім одного показника GFI), тобто вона погано відповідає емпіричним даним (табл. 3).

Друга модель виявилася помітно більш придатною, але в цілому вона також погано пояснює емпіричні дані (табл. 3). При цьому було встановлено, що вплив екологічної позиції на проєкологічну поведінку в побуті опосередкований лише копінгом «Рішення

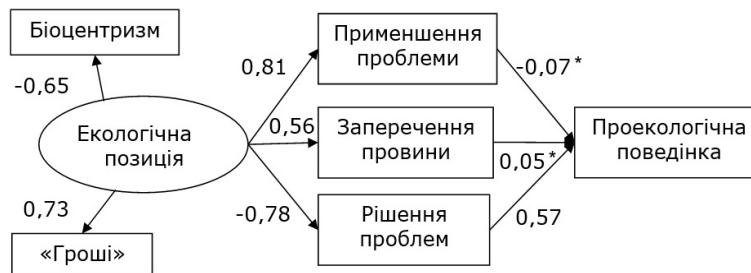

проблем», в той час як деконструктивні (якщо враховувати саме екологічні наслідки) копінги,

залежні від екологічної позиції, не здійснюють суттєвого впливу на досліджувану поведінку.

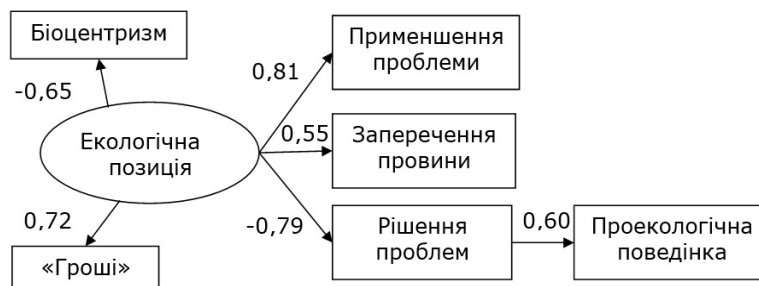
Рис. 1. Модель 1 – прямий вплив екологічної позиції на досліджувані змінні (всі показники є статистично значущими на рівні $p < 0,00001$)

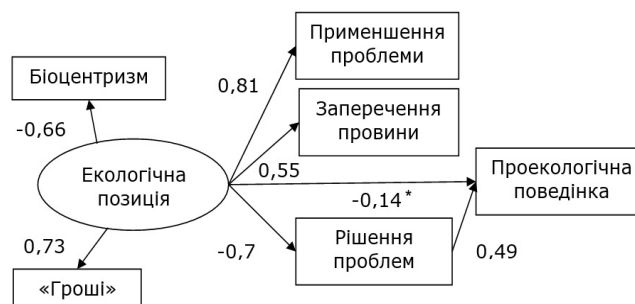
Рис. 2. Модель 2 – вплив екологічної позиції на проєкологічну поведінку, опосередкований трьома копінг-стратегіями (всі показники статистично значущі на рівні $p < 0,00001$, окрім* $p > 0,25$)

З огляду на відсутність прямих зв'язків емоційно-спрямованих копінгів з проєкологічною поведінкою, була перевірена спрощена модель 3, що передбачає прямий вплив екологічної позиції на три копінг-стратегії та опосередкований «Рішенням проблем» вплив на поведінку (рис.3). Цю модель було порівняно з іншою – моделлю 4,

яка містить як опосередкований проблемним копінгом, так й прямий зв'язок поведінки з екологічною позицією (рис.4). З цих двох моделей кращою виявилася модель 3 (табл.3), окрім того, показник детермінації проєкологічної поведінки з боку екологічної позиції є незначущим за наявності медіатора – проблемного копіngu.

Рис.3. Модель 3 – прямий вплив екологічної позиції на копінг-стратегії з опосередкованим копінгом "Рішення проблем" впливом на проєкологічну поведінку (всі показники статистично значущі на рівні $p < 0,00001$)

Рис. 4. Модель 4 – прямий та опосередкований копінгом "Рішення проблем" вплив екологічної позиції на проєкологічну поведінку (всі показники статистично значущі на рівні $p < 0,00001$ окрім* $p = 0,19$)

З урахуванням всіх показників придатності, з чотирьох описаних моделей саме модель 3 краще за інші відповідає емпіричним даним (табл.4). Однак, показники цієї моделі не є високими, а за статистикою хі-квадрат вона не є задовільною. Разом з тим, з огляду на результати кореляційного аналізу, можна припустити, що в розглянутих моделях пропущені зв'язки між копінг-стратегіями, перш за все – між рішенням проблем та применшенням проблем, а також рішенням проблем та запереченням провини. В структурному моделюванні, коли йдеться про ендогенні змінні, зв'язки між ними мають бути лише односпрямованими (тобто позначати

вплив), двосторонні зв'язки можуть вводитися між залишковими членами змінних. Не зупиняючись тут на можливих змістовних поясненнях таких зв'язків між залишками, скажемо лише, що моделі з корельованими залишковими членами поступалися моделям впливу (за наявності теоретичних підстав для різних припущень щодо напрямів впливу, були вивчені всі можливі варіації). Кращою виявилася модель 5 (рис.5), за якою обидва депроблемних копінгів знижують ймовірність вибору копіngu «рішення проблем». Саме ця модель не лише отримала підтвердження за всіма індексами придатності, а й також краще за інші відповідала емпіричним даним (табл.3).

Таблиця 3. Основні показники придатності структурних моделей

№ моделі	χ^2	df	χ^2/df	p	RMSEA	GFI	AGFI
1	40,9	9	4,54	0,00001	0,11	0,948	0,878
2	23,6	7	3,4	0,001	0,09	0,970	0,909
3	25,4	9	2,8	0,003	0,079	0,967	0,924
4	24,0	8	3	0,002	0,083	0,969	0,919
4 скорегована	9,0	6	1,5	0,17	0,042	0,988	0,960

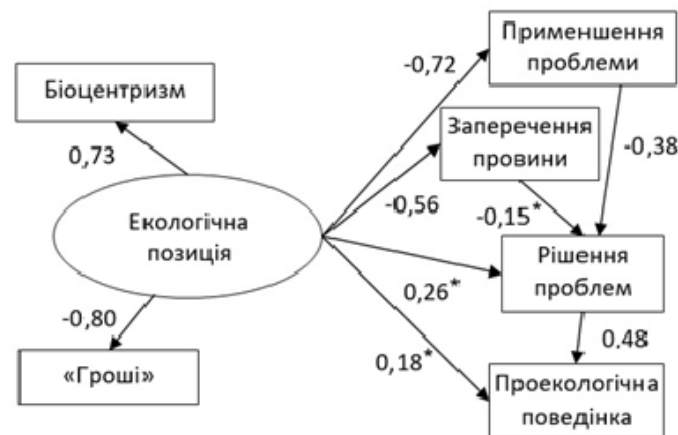

Рис. 5. Модель 4 скорегована – з впливом депроблемних копінгів на копінг «Рішення проблем» (всі показники статистично значущі на рівні $p < 0,0001$ окрім * $p < 0,05$)

Звернемо увагу на те, що, коли вплив екологічної позиції на проблемно-орієнтований копінг опосередкований депроблемними стратегіями, прямий зв'язок суттєво знижується (з 0,70 до 0,26, у порівнянні з моделлю 4), також дещо знижується загальний внесок екологічної позиції у вибір проблемного копіngu (показник детермінації 0,43 замість 0,49). Також, за скорегованою моделлю, якщо врахувати прямий та опосередковані впливи, екологічна позиція пояснює 33% загальної дисперсії проекологічної поведінки, з яких лише 3% описують прямий вплив.

Обговорення результатів дослідження

Результати множинного регресійного аналізу підтвердили, що обидві екологічні установки – грошово-економічна та біоцентрична – разом є

значущими різноспрямованими предикторами екологічних копінг-стратегій, а також проекологічної поведінки у побуті. Той факт, регресійна модель з залежною змінною – побутовою поведінкою отримала найнижчий коефіцієнт детермінації, підводив до питання про медіатори, що опосередковують вплив екологічної позиції на поведінку. Певна відповідь на це питання була отримана завдяки моделюванню структурними рівняннями.

З перевірених моделей впливу на проекологічну поведінку з боку екологічної позиції, заданої протиставленням двох орієнтацій у сприйнятті глобальних екологічних проблем – на біосферу і на гроші, кращою є модель, яка передбачає участь кожної з копінг-стратегій у регуляції проекологічної поведінки у побуті.

Домінування біоцентричних переконань, послаблює (й навпаки, орієнтація та гроші – посилює) применшення глобальних екологічних проблем та заперечення вини, й опосередковано через них сприяє вибору стратегії рішення проблем. Разом з тим, посилення біоцентричної орієнтації також безпосередньо підвищує ймовірність вибору проблемного копінгу. Саме проблемний копінг, у порівнянні з іншими, є вирішальним для проекологічної поведінки у побуті, й саме через нього здійснюється опосередкований вплив депроблемного копінгу. Тобто, применшення екологічних проблем та заперечення своєї провини заважають обранню стратегії на вирішення проблеми, тим самим – послаблюють проекологічну поведінку у побуті. При цьому пряма вплив екологічної позиції на поведінку хоча й фіксується, але є дуже слабким.

Стосовно ролі екологічної позиції у виборі суб'єктом певної копінг-стратегії слід додати, що, за нашими результатами, вибір стратегії рішення проблем підтримується біоцентрованою позицією та гальмується економічно-центрованою позицією не стільки прямо, як опосередковано – через впливи на вибір депроблемних копінгів. Саме відмова від депроблемних стратегій посилює стратегію на рішення проблем, й навпаки – тяжіння відсторонитися від екологічних проблем перешкоджає проблемному копінгу, а разом з тим – проекологічної поведінки у побуті.

Обмеження та перспективи дослідження. За результатами нашого дослідження, екологічна позиція, діючи через вибір копінг-стратегій, на одну третину обумовлює екозбережувальну поведінку людини у побуті. Тож, ще на дві третини така поведінка залишається поза нашим аналізом. Яким саме є вплив інших чинників, внутрішніх і зовнішніх (соціальні норми, умови життя, бар'єри тощо), та як ці чинники пов'язані з екологічною позицією або переломлюються через неї – ці питання потребують подальших наукових розвідок. Також слід враховувати, що в дослідженні вивчалися лише три копінг-стратегії, тому у перспективі бажано звернутися до більш широкого спектру дій з подолання екологічного стресу.

Варто наголосити, що проведене нами дослідження має й інші обмеження. По-перше, вибірка респондентів є нерівномірною за статтю, частка чоловіків ледве перевищує одну чверть від всієї вибірки. По-друге, хоча розглядалися копінг-стратегії в контексті екологічного стресу, в даній роботі не оцінювався рівень психічного напруження, обумовленого екологічними проблемами. Тому доцільним є проведення дослідження, по-перше, на вибірках з більш

рівномірним розподілом респондентів за фактором статі, по-друге, з урахуванням чинника екологічного стресу респондентів.

Висновки. В цілому, в нашому дослідженні було підтверджено вплив екологічної позиції на вибір копінг-стратегії для подолання екологічного стресу, а також її участь у регуляції проекологічної поведінки у побуті.

Встановлено, що екологічна позиція зв'язана з вибором суб'єктом як проблемно-орієнтованих, так і емоційно-орієнтованих стратегій, що дозволяють впоратися зі стресовими екологічними умовами. Характер впливу екологічної позиції на стратегії подання залежить від того, які смисли є вирішальними при сприйнятті екологічної дійсності: домінування біоцентричних поглядів сприяє екозбережувальній спрямованості поведінки, у той час як переважання грошово-економічних смислів посилює депроблемний копінг. При цьому позитивний вплив екологічної позиції на копінг вирішення проблем значною мірою здійснюється опосередковано через гальмування депроблемних – емоційно-орієнтованих стратегій применшення проблем та заперечення провини.

Вирішальний вплив екологічної позиції на проекологічну поведінку у побуті відбувається опосередковано через стратегію рішення проблеми, а також стратегію применшення проблеми. Пряма вплив на поведінку, як й вплив, опосередкований запереченням провини, є слабким. Негативний вплив емоційно-орієнтованих копінг-стратегій на поведінку опосередкований пригніченням проблемно-орієнтованої копінг-стратегії.

Список посилань

- Аббатов, В.А. Перре, М. (2004) *Адаптація к стрессу*. СПб.: Речь. http://www.socium.kiev.ua/pdf/grupova%20robota_treningovi%20rozrobky/Adaptatsiya%20k%20stressu.pdf
- Баева, К.О. (2017) Копинг-стратегий личности как ресурсы совладания с экологическими угрозами. *«Вектори психології - 2017»*. Матеріали міжнародної молодіжної конференції. Харків, 63-66.
- Басва, К.О. (2019) Роль екологічної позиції в визначенні спрямованості екологічної активності і оцінки справедливості взаємодії. *Збірник наукових праць «Теорія і практика сучасної психології»*, 2(1), 17-23. http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2019/part_1/5.pdf
- Барковская, А.Ю., Назарова, М.П. (2014) Стресс-факторы в социокультурном пространстве современного большого города. *Primo Aspectu*, 5(16), 37-42. <https://elibrary.ru/item.asp?id=21976159>
- Бодров, В.А. (2006) *Психологический стресс: развитие и преодоление*. М.: Пер Сэ. <https://www.twirpx.com/file/473234/>

- Василенко, Е.А. (2015) К вопросу о функциях экологического стресса. *Вестник Челябинского педагогического университета. Психологические науки*, 9, 126-130. <http://globalf5.com/Zhurnaly/Psihologiya-i-pedagogika/Vestnik-Chel-GPU/vypusk-2015-9>
- Долюгова, В.И., Василенко, Е.А. (2016) Экологический стресс и отношение к месту своего проживания у старшеклассников в экологически неблагоприятных местах. *Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета. Психологические науки*, 10, 141-147 <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskii-stress-i-otnoshenie-k-mestu-svoego-prozhivaniya-u-starsheklassnikov-v-ekologicheski-neblagopoluchnyh-mestah>
- Кряж, И. В. (2012). *Психология глобальных экологических изменений: монография*. Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина. <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/10527>
- Кряж, И. В. (2013) *Психология смысловой регуляции экологически релевантного поведения*. (Дис. д. психол. наук). Харьковский национальный университет имени В.Н.Каразина, Харьков. <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/10671>
- Кряж, И.В. (2013а) К проблеме психологической регуляции взаимодействия человека с природным окружением. *Гуманитарные и естественнонаучные факторы решения экологических проблем и устойчивого развития: материалы десятой международной научно-практической конференции*. Университет РАО, Новомосковский филиал. Новомосковск, 71-76.
- Кряж, И.В. (2013б) Роль экологической позиции личности в регуляции экологически значимых действий. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Екологічна психологія*, 7 (33), 268-277. https://www.researchgate.net/publication/313632876_Vlianie_ekologiceskoj_pozicii_licnosti_na_otnoshenie_k_ekologiceskoj_kinoproductcii_Influence_of_personal_ecological_position_on_the_attitude_toward_ecological_motion_pictures
- Кряж, И.В. (2017) Особистість в умовах глобальних екологічних змін: сприйняття загроз та долаюча поведінка. *Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика*. С.А. Максименко, С.Б. Кузікова, В.А. Зливків (Ред.), Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 61-80.
- Кряж, И.В., Басва, К.О. (2016). Екологічна стурбованість як умова екологічно відповідальної поведінки. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Екологічна психологія*, 7 (41), 180-190.
- Моховиков, А.Н., Дыхне, Е.А. (2006). *Кризисы и травмы*. М.: Изд-во психологического центра Гештальт-анализа «Искусство выживания». <https://vitaliyeliseev.com/library/allarticles/krizisy-i-travmy-aleksandr-mokhovikov/>
- Carver, C. (2013). Coping. In: Gellman M.D., Turner J.R. (eds) *Encyclopedia of Behavioral Medicine*. Springer, New York, NY.
- Casey, P. J. & Scott, K. (2006). Environmental concern and behaviour in an Australian sample within an ecocentric – anthropocentric framework. *Australian Journal of Psychology*. 58(2), 57-67.
- Harju-Autti, P. (2013). Measuring Environmental Awareness in Nineteen States in India. *Universal Journal of Environmental Research & Technology*, 3(5), 544-554.
- Homburg, A., Stolberg, A., & Wagner, U. (2007). Coping with global environmental problems: Development and first validation of scales. *Environment and Behavior*, 39(6), 754-778.
- Lazarus, R. S. & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer publishing company, 219–239.
- Lazarus, R.S. & Launier, R. (1978). Stress-Related Transactions between Person and Environment. In: Pervin, L.A. and Lewis, M., Eds., *Perspectives in Interactional Psychology*, Plenum, New York, 287-327.
- Neugebauer, B. (2004). *Die Erfassung von Umweltbewusstsein und Umweltverhalten*. Zentrum für Umfragen, Methoden und Analysen ZUMA. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-48505-2> [The recording of environmental awareness and behavior. In Deutsch].
- Niaura, A. (2013). Using the theory of planned behavior to investigate the determinants of environmental behavior among youth. *Environmental Research, Engineering and Management*, 1, 74-81.
- Ojala, M. (2012). How do children cope with global climate change? Coping strategies, engagement, and well-being. *Journal of Environmental Psychology*, 32(3), 225-233.
- Psychology and Global Climate Change: Addressing a Multi-faceted Phenomenon and Set of Challenges. Report of the American Psychological Association Task Force on the Interface Between Psychology and Global Climate Change, May-June* (2011). <https://www.apa.org/science/about/publications/climate-change.aspx>
- Stern, P. C. (2000). New environmental theories: toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of social issues*, 56(3), 407-424.
- Wong, P. T. (1993). Effective management of life stress: The resource-congruence model. *Stress medicine*, 9(1), 51-60.

References

- Ababkov, V.A., Perre, M. (2004). *Adaptation to stress*. SPb.: Rech. [In Russian]
- Baieva, K.O. (2017). Coping strategies of the person as resources for coping with environmental threats. *«Vektory psykholohii - 2017»*. *Materialy mizhnarodnoi molodizhnoi konferentsii*. Kharkiv, 63-66. [In Russian]
- Baieva, K.O. (2019). The role of ecological position to determine the orientation of environmental activity and evaluation the justice of the interaction. *Zbirnyk naukovykh prats «Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii»*, 2(1), 17-23. [In Ukrainian].
- Barkovskaya, A.Yu., Nazarova, M.P. (2014). Stress factors in the sociocultural space of a modern metropolitan city. *Primo Aspectu*, 5(16), 37–42. [In Russian]
- Bodrov, V.A. (2006). *Psychological stress: development and overcoming*. М.: Per Se. [In Russian].
- Vasilenko, E.A. (2015). On the problem of the functions of environmental stress. *Vestnik Chelyabinskogo*

- pedagogicheskogo universiteta. *Psibologicheskie nauki*. 9, 126-130. [In Russian]
- Dolgova, V.I., Vasilenko, E.A. (2016). Environmental stress and the attitudes to the place of residence of the pupils of the senior classes living in the areas of ecological trouble. *Vestnik Yuzhno-Uralskogo gosudarstvennogo gumanitarno-pedagogicheskogo universiteta. Psibologicheskie nauki*. 10, 141-147 [In Russian]
- Kryazh, I. V. (2012). *Psychology of global environmental change*. Kh.: KhNU imeni V. N. Karazina. [In Russian]
- Kryazh, I.V. (2013). *Psychology of meaning regulation of environmentally relevant behavior*. (Doctoral dissertation). V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv. [In Russian]
- Kryazh, I.V.(2013a). On the problem of psychological regulation of human interaction with the natural environment. *Gumanitarnyye i estestvennonauchnyye faktoryi resheniya ekologicheskikh problem i ustoychivogo razvitiya: materialy desyatoy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii*. Universitet RAO, Novomoskovskiy filial. Novomoskovsk, 71-76 [In Russian]
- Kryazh, I.V. (2013b). Role of ecological position of the person in regulation of environmentally significant actions. *Aktualni problemy psikhologii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psikhologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Ekologichna psikhologiya*, 7(33), 268-277. [In Russian]
- Kryazh, I.V. (2017). Personality in conditions of global ecological changes: the perception of threats and coping behavior. *Osobystist yak subiekt podolannya kryzovykh sytuatsii: psikhologichna teoriia i praktyka*. S.D. Maksymenko, S.B. Kuzikova, V.L. Zlyvkiv (Red.), Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka, 61-80. [In Ukrainian]
- Kryazh, I.V., Baieva, K.O. (2016). Environmental concern as condition of environmentally responsible behaviour. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psikhologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Ekologichna psikhologiya*, 7 (41), 180-190. [In Ukrainian]
- Mokhovikov, A.N. Dykhne, E.A. (2006). Crises and trauma's. M.: Izd-vo psihologicheskogo tsentra Geshtalt-analiza «Iksusstvo vyizhivaniya». [In Russian]
- Carver. C. (2013). Coping. In: Gellman M.D., Turner J.R. (eds) *Encyclopedia of Behavioral Medicine*. Springer, New York, NY.
- Casey, P. J. & Scott, K. (2006). Environmental concern and behaviour in an Australian sample within an ecocentric – anthropocentric framework. *Australian Journal of Psychology*. 58(2), 57-67.
- Harju-Autti, P. (2013). Measuring Environmental Awareness in Nineteen States in India. *Universal Journal of Environmental Research & Technology*, 3(5), 544-554.
- Homburg, A., Stolberg, A., & Wagner, U. (2007). Coping with global environmental problems: Development and first validation of scales. *Environment and Behavior*, 39(6), 754-778.
- Lazarus, R. S. & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer publishing company, 219–239.
- Lazarus, R.S. & Launier, R. (1978). Stress-Related Transactions between Person and Environment. In: Pervin, L.A. and Lewis, M., Eds., *Perspectives in Interactional Psychology*, Plenum, New York, 287-327.
- Neugebauer, B. (2004). *Die Erfassung von Umweltbewusstsein und Umweltverhalten*. Zentrum für Umfragen, Methoden und Analysen ZUMA. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoa-48505-2> [The recording of environmental awareness and behavior. In Deutsch].
- Niaura, A. (2013). Using the theory of planned behavior to investigate the determinants of environmental behavior among youth. *Environmental Research, Engineering and Management*, 1, 74-81.
- Ojala, M. (2012). How do children cope with global climate change? Coping strategies, engagement, and well-being. *Journal of Environmental Psychology*, 32(3), 225-233.
- Psychology and Global Climate Change: Addressing a Multi-faceted Phenomenon and Set of Challenges. Report of the American Psychological Association Task Force on the Interface Between Psychology and Global Climate Change, May-June (2011).* <https://www.apa.org/science/about/publications/climate-change.aspx>
- Stern, P. C. (2000). New environmental theories: toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of social issues*, 56(3), 407-424.
- Wong, P. T. (1993). Effective management of life stress: The resource–congruence model. *Stress medicine*, 9(1), 51-60.

Кряж Ирина Владимировна

доктор психологических наук, доцент, профессор кафедры прикладной психологии
Харьковский национальный университет имени В.Н.Каразина
пл.Свободы 6, Харьков, 61162, Украина

Баева Карина Олеговна

аспирантка факультета психологии
Харьковский национальный университет имени В.Н.Каразина
пл.Свободы 6, Харьков, 61162, Украина

Целью исследования, проведенного на выборке 293 человека, стало изучение роли экологической позиции субъекта в выборе способов совладания с угрозами, порождаемыми глобальными экологическими изменениями. Экологическая позиция определяется тем, что именно воспринимается и оценивается субъектом в качестве основы его жизнеобеспечения: биосфера/экологические системы или финансово-экономическая система, представленная через товарно-денежные отношения. Результаты моделирования структурными уравнениями подтвердили гипотезы о влиянии экологической позиции на выбор копинг-стратегий для совладания с экологическим стрессом, а также ее участия в регуляции проэкологического поведения в быту. Установлено, что экологическая позиция влияет на выбор как проблемно-ориентированных, так и эмоционально-ориентированных стратегий, позволяющих справиться с экологическим стрессом. Характер влияния экологической позиции на копинг-стратегии зависит от того, какие смыслы являются определяющими

при восприятии экологической действительности. Доминирование биоцентрических взглядов содействует экосберегающей направленности поведения, в то время как преобладание денежно-экономических смыслов усиливает депроблемный coping. При этом позитивное влияние экологической позиции на проблемно-ориентированный coping в значительной степени осуществляется опосредованно через торможение депроблемных – эмоционально-ориентированных стратегий уменьшения проблем и отрицания вины. Решающее влияние экологической позиции на проэкологическое поведение в быту осуществляется опосредованно через coping-стратегию «решение проблем» (позитивное влияние), а также стратегию «преуменьшение проблем» (негативное влияние). Прямое влияние экологической позиции на поведение, так же как и влияние, оказываемое опосредованно через отрицание вины, является очень слабым. Негативное влияние эмоционально-ориентированных coping-стратегий на поведение в быту опосредовано подавлением coping-решение проблем.

Ключевые слова: экологическая позиция; мировоззрение; установки; coping; стресс; экологический стресс; биосферные и экономические смыслы.

Kryazh Iryna Volodymirivna

*Doctor of Sciences (Psychology), Professor of the Department of Applied Psychology, Faculty of Psychology
V. N. Karazin Kharkiv National University
6 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine*

Baieva Karyna Olegivna

*Post-graduate Student of Faculty of Psychology
V. N. Karazin Kharkiv National University
6 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine*

The purpose of the study, conducted on the sample of 293 persons, was to identify the role of the ecological worldview position in choosing the ways of coping with problems caused by global environmental change. The ecological worldview position is determined by what exactly is perceived and considered by the person as the basics of his life support: the biosphere/ecological systems or the financial and economic system, represented through commodity and money relations. Using structural equation modeling methods, the influence of the ecological position on the choice of coping strategies as responses to environmental stress was confirmed, as well as its involvement in the regulation of pro-ecological everyday behavior. It was revealed that the ecological worldview position influences the choice of both problem-oriented and emotionally-oriented strategies that allow coping with stressful environmental conditions. The way in which the ecological position influences coping strategies depends on what meanings are decisive in the perception of ecological reality. The dominance of biocentric views promotes the pro-environmental orientation of behavior, while the predominance of monetary and economic meanings enhances non-problem coping. At the same time, the positive influence of the ecological position on problem-focused coping is largely carried out indirectly through the inhibition of deproblematization-focused coping – emotionally oriented coping strategies such as reducing problems and the denial of guilt. The decisive influence of the ecological position on pro-ecological everyday behavior is carried out indirectly – through the strategy of problem solving (positive influence), as well as the strategy of de-emphasizing the threat (negative influence). The direct influence of the ecological position on behavior, as well as an influence exerted indirectly through the denial of guilt is very weak. The negative impact of deproblematization-focused coping on everyday behavior is mediated by the suppression of problem coping.

Keywords: ecological worldview position; attitudes; stress; environmental stress; biospheric and monetary meaning.

Надійшла до редакції 15.10.2020